

MAŁGORZATA GUMPER

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

malgorzata.gumper@vp.pl

Wstęp do badań nad tożsamością narodu szlacheckiego. Rola zapisków autobiograficznych Michała Kleofasa Ogińskiego w ponadpokoleniowej transmisji tożsamości

Pod koniec XIX w. model współczesnego nacjonalizmu na terenach litewskich wśród warstw niższych był już utrwalony. Odpowiadały za to aktywnie działające środowiska narodowo-klerikalne, głoszące hasła wrogości wobec państwa wielokulturowego (Litwa dla Litwinów). Wizję wspólnej przeszłości przedrozbiorowej rozmaitych nacji zdominowały negatywne wyobrażenia odwiecznej walki, niesprawiedliwości i nienawiści. Tymczasem, sięgając do zapisków pamiętnikarskich przedstawicieli wyższej szlachty z końca XVIII w., odnaleźć można ślady szlacheckiej jedności polsko-litewskiej. Była ona pozostałością przemijającej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i zarazem pierwszym impulsem dla wspólnoty narodu bez państwa. Świadomość utraty ojczyzny wymusiła na potomkach rycerzy specyficzną metamorfozę – niektórzy z nich, np. Michał Kleofas Ogiński, nie chcieli odrzucić swej tożsamości narodowej. Jednak naród polityczny nie był już nikomu potrzebny – demokracja szlachecka przeminęła. Współczesne badania nad tożsamością narodową w XVIII/XIX w. zazwyczaj dotyczą uświadamiania chłopów po uchwaleniu Konstytucji 3 Maja. Dzisiaj jesteśmy przekonani, że *naród szlachecki* jest już pojęciem zdefiniowanym i tematem interpretacyjnie ustalonym. Z tego powodu zainteresowanie przemianami mentalności magnatów z Królestwa Polskiego oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego jest stosunkowo niewielkie. *Pamiętniki o Polsce i Polakach* Michała Kleofasa Ogińskiego mogą zainicjować bardziej szczegółowe badania wzajemnych relacji oraz podejścia do kwestii narodowych. Prezentowany artykuł stanowi wprowadzenie do tematyki przechodzenia tożsamości narodu politycznego w tożsamość narodu bez państwa. Celem artykułu jest zasygnalizowanie znaczenia takich badań dla współczesnych relacji narodów będących dziedzicami spuścizny kulturowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Oczyszczenie pamięci kulturowej z negatywnych stereotypów będzie możliwe po dokładnej analizie i udzieleniu odpowiedzi na pytania: Jak na przełomie XVIII i XIX w. wpływowi politycy magnaccy (jak Michał Kleofas Ogiński) rozumieli pojęcie narodu? Kogo uważali za współbraci? Z kim się utożsamiali? Czy między szlachtą polską i litewską dominowały tendencje separatystyczne, czy solidarnościowe? Badania należy rozpocząć od pokazania sylwetki Michała Kleofasa Ogińskiego, by następnie poszerzać krąg badanych i budować bliższy prawdzie obraz przeszłości.

Słowa kluczowe

naród szlachecki, Rzeczpospolita Obojga Narodów, Polacy, Litwini, tożsamość narodowa, dziedzictwo kulturowe, Michał Kleofas Ogiński

Na współczesny stan badań oraz zasób wiedzy historycznej i historiograficznej dotyczącej etapów kształtowania się współczesnego narodu składa się bogaty zbiór prac wielu pokoleń naukowców zaangażowanych w tworzenie bazy pojęciowej i ideowej. Pod koniec XVIII wieku zaistniała potrzeba świadomego i aktywnego określania idei narodowych, które w zależności od sytuacji politycznej ukierunkowywano bądź na państwo, bądź na czynnik ludzki, grupowy, przypisując im rangę podmiotu dziejów. Poza wskazywaniem genezy narodu i jego miejsca w relacji z państwem, doszło do pierwszych rozliczeń rządzących z odpowiedzialności za losy ludu oraz podjęto próby oceny formy rządu z czasów I Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem specyficzności demokracji szlacheckiej. Naruszewicz, popierający ideę silnej władzy obozu królewskiego oraz konieczność przeprowadzenia reform, wskazywał na wewnętrzne przyczyny upadku:

„Czegóż się błędny uskarżasz narodzie,
 Los twój zwalając na obce uciski?
 Szukaj nieszczęścia w twej własnej swobodzie
 I boleć na jej opłakane zyski.
 Żaden kraj cudzej potęgi nie zwabił
 Który sam siebie perwej nie osłabił”¹.

Jednym z przesłań *Historii narodu polskiego* Naruszewicza było obarczenie winą możnych szlachciców, nadużywających swych przywilejów i tym samym szerzących anarchię w wielkim państwie. Pod jego wizją, zgodnie z którą „duma możniejszych i uciemnienie gminu przez nich było od wieków naszego rodu przywarą”², podpisali się także inni historycy, m.in. Stanisław Staszic. Na początku XIX w. środek ciężkości badań przeniósł się z analiz państwowych w kierunku dziejów narodu, choć niejednokrotnie zagadnienia te przenikały się i uzupełniały. Tadeusz Czacki, zwolennik rozliczeń dynastycznych i idei rządu stanowiącego jądro narodu, rozpoczął swoje dzieło pt. *O litewskich i polskich prawach* słowami: „Już Polska wymazana jest z liczby narodów, skazana na zagładę jak i inne narody, które doszły do stanu zgrzybiałości”³.

Wiek XIX, wraz z romantycznym odrodzeniem się wizji pięknej tradycji sarmackiej, przyniósł indywidualizację dziejów narodowych, zwłaszcza wokół pojęcia ducha narodu⁴. Równocześnie bardzo rozwinął się nurt charakterologiczny, a zagadnienie charakteru narodowego wymusiło, niejako przy okazji badań głównych, dokładniejsze określenie znaczenia samego pojęcia *naród*. Jego współczesny wymiar jest wynikiem wielowiekowych „transformacji semantycznych, w trakcie których zaczęto odnosić je do reprezentantów władzy politycznej, elit, a wreszcie ludu. To utożsamienie narodu z ludem i wszystkimi jego warstwami

¹ A. Naruszewicz, *Głos umarłych* (1778, fragment), [w:] *Dzieła poetyczne*, t. 2, Wrocław 1826, s. 373.

² Idem, *Historia narodu polskiego*, Lipsk 1836, t. VI, s. 95–96.

³ T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach*, Warszawa 1800, t. 1, s. I.

⁴ Cyt. za: A. Wierzbicki, *Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej w historiografii polskiej XIX i XX wieku*, Warszawa 2010, s. 71 i dalsze.

jest charakterystyczne dla nowoczesności⁵. Na wymiar nowoczesny złożyły się idee romantyczne, poddające przeszłość rewaloryzacji. W *Śpiewach historycznych* Niemcewicza, dziele o niemożliwym do przecenienia wpływie na kształtowanie się pamięci historycznej pokoleń porzobiorowych, pojawiły się takie przymioty narodowe, jak: „patriotyzm, ofiarność, wspañałomyślność, godność osobista i łagodność⁶. Autorowi przyświecały górnolotne cele pronarodowe wyłożone przezeń w *Przedmowie do śpiewów historycznych*: „Wspominać młodzieży o dziełach jej przodków, dać jej poznać najświetniejsze Narodu epoki, stowarzyszyć miłość Ojczyzny z najpierwszemi pamięci wrażeniami, jest niemylny sposób zaszczerpienia w Narodzie silnego przywiązania do kraju...⁷”.

Nie mniejszy wkład w rozwój badań nad narodem i kształtowanie wyobrażeń o narodzie, mieli w okresie romantyzmu m.in. Mickiewicz i Lelewel, których przekaz pojęciowy oscylował wokół ducha narodu, narodowości i charakteru narodowego. Przy czym nie stanowi tutaj problemu kwestia specjalizacji tych postaci, z których pierwsza lokuje się w gronie wieszczów, druga zaś – najwybitniejszych historyków polskich I połowy XIX w. Na tym etapie dziejów zarówno dziejopisarstwo, jak i nauka właściwa zaliczane były wspólnie do szeroko pojętej literatury⁸. Lelewelowsko-mickiewiczowska koncepcja historii narodowej ukonstytuowała naród jako nośnik siły twórczej, którą zawdzięczał on nie rządowi państwowemu, ale aktywizacji wszystkich warstw społeczeństwa⁹.

W okresie okolołowpowstaniowym i popowstaniowym wytworzyły się dwa przeciwstawne obozy odnoszenia się do sprawy narodowej, relacji między narodem a państwem oraz charakterem zbiorowym grupy określanej dość umownie mianem Polaków. Przedstawiciele krakowskiej szkoły historycznej (m.in.: Szujski, Bobrzyński, Kalinka, Smolka, stanowiący tzw. wielką czwórkę historyków krakowskich) opowiedzieli się wyraźnie za degradacją mitu narodowego w myśl teorii win własnych. W opozycji do nich u progu XX w. głos zabrali pozytywiści, określanymi mianem szkoły warszawskiej (m.in.: Smoleński, Korzon, Askenazy). Wielka debata dziejowa skupiała się na jednej płaszczyźnie myślowej, o tendencjach do rozliczeń i usprawiedliwień narodowych. Sporadycznie schodziła ona na tory bardziej szczegółowego przeanalizowania tożsamości owego bytu ideowego, który – zaczerpnięty z romantyzmu – miał stanowić rzekomo niezmienny podmiot dziejów. Cenne odniesienie do kwestii narodowej różnorodności i zarazem jedności byłych

⁵ M. Łuczewski, T. Maślanka, *Naród*, [w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa 2014.

⁶ Cyt. za: M.H. Serejski, *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1977, s. 96. Szerzej o *Śpiewach historycznych*: M. Walczak, „Niemcewiczowska wizja upadku i odrodzenia Polski oraz formy jej przekazu dydaktycznego w *Śpiewach historycznych*”, mps., praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Violety Julkowskiej, Poznań 2015.

⁷ J.U. Niemcewicz, *Śpiewy historyczne z muzyką, rycinami i krótkim dodatkiem zbioru historyi polskiej*, Łwów 1849, s. VI.

⁸ D. Zawadzka, *Paralela recepcji. Lelewel i Mickiewicz w odbiorze literaturoznawców i historyków*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne” 2014, nr 2, vol. XV, s. 177–198 [za: S. Sawicki, *Początki syntezy historyczno-literackiej w Polsce*, Warszawa 1969, s. 115].

⁹ Lelewelowska koncepcja narodu zakładała, że w relacji między stanami szlacheckim, mieszczańskim i chłopskim cechy scalające dominowały nad cechami różnicującymi te grupy społeczne. Zob. m.in. w: J. Lelewel, *Uwagi nad dziejami Polski i ludu jej*, [w:] *Idem, Polska, dzieje i rzeczy jej*, Poznań 1855.

mieszkańców I Rzeczypospolitej ukazał w tym okresie Limanowski, pisząc: „Kiedy rozszarpano Rzeczypospolitą i jej narody ujarzmiono, sprawa wyzwolenia narodu polskiego łączyła się w poczuciu patriotycznym całkowicie ze sprawą wyzwolenia narodów: litewsko-białoruskiego i rusko-ukraińskiego. [...] W sercach i umysłach spiskowców, co oddawali swe życie na ciężką walkę z ujarzmicielami, Rzeczypospolita nie przedstawiała się jako wyłączna własność narodu polskiego, lecz była to wspólna własność trzech połączonych bratnio z sobą narodów. Uwydatniało się to szczególnie [...] w wielkim ruchu narodowym od 1861 r. do 1864 r. [...] do dwóch herbów, symbolizujących narody, Orła Białego i Pogoni, dodano trzeci herb jako godło narodu ukraińskiego, herb Archanioła Michała”¹⁰.

W historiografii polskiej – wobec dużej problematyczności i różnorodności ujęć – przyjął się model prostego podziału na naród szlachecki, funkcjonujący bez większych zakłóceń aż do końca wieku XVIII, oraz naród współczesny, ukształtowany zwłaszcza w XIX w. na drodze ponadstanowego uświadomienia. Pierwszy z nich zainicjował proces samotworzenia w czasach unii krewskiej (1385 r.), potwierdził swe dążenia zjednoczeniowe unią w Horodle (1413 r.), a określił swój byt prawnie podczas unii w Lublinie (1569 r.), nadając swemu państwu nazwę reprezentującą wszystkich¹¹ jego członków. W kolejnym etapie, podczas obrad Sejmu Wielkiego i pracy nad tekstem *Ustawy Rządowej* z 3 maja 1791 r., niektórzy przedstawiciele litewsko-polskiego narodu szlacheckiego wykazali gotowość do dalszych zmian ukierunkowanych na zacieśnianie więzi¹². Grupy niechętne reformom państwa mimo wszystko również uczestniczyły w tym przełomowym momencie dziejów, doświadczając specyfiki zmieniających się czasów. Prawny stosunek Korony Królestwa Polskiego do Wielkiego Księstwa Litewskiego określił ważny dokument, tj. uchwalone 20 października 1791 r. *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów*. Było ono odpowiedzią na obawy Litwinów dotyczące utraty odrębności ich prowincji i mogącego z tego wyniknąć zniesienia unii¹³. Stanisław August, popierając *Zaręczenie*, wypowiedział panujące tendencje polityczne i zasugerował pożądany kierunek dalszego rozwoju stanu szlacheckiego: „Czy to nie najmiłszy stawia się widok przed nami, który przed dwiema wiekami unią zawartą między dwiema narody, tę mowę świętą unią usolidni i uwieczni, czyż to łechtać nie powinno miłości własnej Polaka, gdy dziś jednym słowem zgody zrobi to, co cały naród polski i litewski stopi w masę taką, która przez ścisłość zrobi się tym bardziej poważniejszą, silniejszą i nie zostawi miejsca do sideł i zamiarów podkopanych”¹⁴.

¹⁰ B. Limanowski, *Historia demokracji polskiej w epoce porozbiorowej*, Warszawa 1983, s. 888–889, [w:] J.W. Burszta, J. Nowak, K. Wawrucha *Polska refleksja nad narodem. Wybór tekstów*, red. J.W. Burszta, J. Nowak, K. Wawrucha Poznań 2002, s. 99–100.

¹¹ Wszystkich, tzn. tych, którzy posiadali pełnię praw do uczestniczenia w podejmowaniu wraz z królem ważnych decyzji politycznych – szlachtę polską oraz litewską.

¹² Szerzej na temat syntezy dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów: J. Topolski, *Rzeczypospolita Obojga Narodów 1501–1795*, Poznań 2015.

¹³ J. Bardach, *Konstytucja 3 maja i Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów*, [w:] Idem, *O Rzeczypospolitą Obojga Narodów*, Warszawa 1998.

¹⁴ Cyt. za: J. Malec, *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. rocznicę uchwalenia*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2011, t. X, s. 160.

Po trzecim rozbiore Rzeczypospolitej runął gmach tożsamości szlacheckiej, która określała samą siebie dzięki istnieniu wspólnego państwa. Wielcy politycy – reprezentanci narodu zbudowanego na przestrzeni kilku wieków przez szlachtę litewską i polską – podejmowali wiele wysiłku w celu odtworzenia utraconych realiów. Zarazem już w 1791 r. otwarli się oni na możliwość zbliżania się do siebie stanów społecznych, stopniowej minimalizacji barier świadomości między nimi. Okres rozbiorów przyspieszył proces unarodowienia grup oddolnych, w którym wielką rolę odegrała insurekcja kościuszkowska. Paradoksalnie ten sam okres zapoczątkował powolne wytracanie kierunku zacieśniania więzi litewsko-polskiej. Kolejne wydarzenia, aż do drugiej połowy XX wieku, nie sprzyjały zachowaniu w pamięci kulturowej obrazu Rzeczypospolitej Obojga Narodów jako cennego dziedzictwa zarówno Litwinów, jak i Polaków. Początki poczucia całkowitej odrębności narodowej wiązały się z warstwą chłopską, która – zwłaszcza na Żmudzi – zachowała dawne tradycje, obyczaje oraz język. Kiedy pod koniec XIX w. z jej przedstawicieli zaczęła się formować nowa inteligencja, doszły do głosu pierwsze idee nacjonalistyczne. Niechętnie osobom deklarującym swą przynależność do narodu polskiego towarzystwo Miłośników Litwy w latach 1883–1886 zainicjowało wydawanie czasopisma „Auszra” (lit. zorza, jutrzienka), nawołujące do wyzwolenia się narodu litewskiego spod wpływu Polaków¹⁵. Był to zaledwie początek przyczynowo-skutkowego ciągu wydarzeń, mającego zburzyć ideologiczny gmach narodu ukonstytuowany przez naród szlachecki na przełomie wieków XVIII i XIX. Jak zaznacza Srebrakowski, u podstaw tendencji antypolskich na Litwie nie leżała „irracjonalna nienawiść, lecz postawa samoobrony wobec subiektywnie odczuwanych czynników zagrażających rozwojowi własnego języka i kultury¹⁶. Czynnika-
mi tymi były m.in. wszechobecna kultura polska oraz popularność języka polskiego na terytoriach rdzennie litewskich. W tym samym okresie, w którym Litwini zaczęli brać pod uwagę możliwość zaistnienia zupełnie samodzielnego w oderwaniu od wątku unii z Polską, Polacy nadal żyli tradycyjną wizją silnego zjednoczenia i solidarności. Ich apogeum stanowiła wspólna walka z zaborcą podczas powstania styczniowego. Polemikę nad wspólną, tudzież oddzielną tożsamością narodową z litewską „Auszrą” zapoczątkował w 1883 r. „Dziennik Poznański”¹⁷, dopatrujący się w zaistniałym problemie „podstępu rosyjskiego lub niemieckiego”¹⁸. Kumulacja niezgody, potęgujących się uprzedzeń i wzajemnej nieufności przypadła na okres po odzyskaniu niepodległości, kiedy to doszło do otwartego konfliktu o terytoria wileńskie. Misternie przygotowany i zrealizowany z pomocą generała Lucjana Żeligowskiego plan Piłsudskiego wbił ostry klin w i tak już nad-szarpięte relacje między narodami. Inkorporacja Wilna do II Rzeczypospolitej może być zaś śmiało uznana za definitywne pogrzebanie jakichkolwiek szans na

¹⁵ J. Żenkiewicz, *Przebudzenie narodowe i uzyskanie niepodległości (1882–1919)*, [w:] Idem, *Litwa na przestrzeni wieków i jej powiązania z Polską*, Toruń 2001, s. 122, 123; Więcej na temat „Auszry” m.in. w: M. Mackiewicz, *Obraz litewskiego odrodzenia narodowego w publicystyce „Auszry” w latach 1883–1886*, [w:] http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/46519/30_Marta_Mackiewicz.pdf [dostęp: 19–20 IX 2018].

¹⁶ *My nie BRACIA, my SĄSIEDZI. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich. Wybór tekstów i dokumentów*, oprac. A. Srebrakowski, Wrocław 2013, s. 12.

¹⁷ *Objaw litewski*, „Dziennik Poznański”, nr 231, 1883, s. 1–2 [za: *My nie BRACIA...*, s. 49–52].

¹⁸ *Ibidem*, s. 52.

poczucie wspólnoty między Polakami i Litwinami w XX w. Sytuacji nie mogło już naprawić ultimatum wystosowane 17 marca 1938 r., w którym Polska domagała się nawiązania normalnych stosunków dyplomatycznych. Na krótki czas odrodziły się jednak nadzieje na odbudowanie mitu dawnego braterstwa¹⁹. W czasie II wojny światowej to Polacy mieli okazję zawieść się na Litwinach opowiadających się po stronie okupantów. Natomiast czasy komunizmu umożliwiły delikatne zatarcie dawnych uprzedzeń w myśl walki ze szkodliwym systemem. Sukcesy ruchu Solidarności stały się motywacją dla jej litewskiego odpowiednika Sajudis. Polscy politycy solidarnościowi docierali na Litwę osobiście, przywożąc ze sobą reprezentację całego wyzwolonego narodu. Kiedy 13 stycznia 1991 r. doszło w Wilnie do pacyfikacji przez Armię Radziecką ludności cywilnej zgromadzonej pod wieżą telewizyjną, rząd polski umożliwił ministrowi spraw zagranicznych Litwy, Algirdasowi Saudargasowi, wygłoszenie przemówienia w głównym wydaniu *Wiadomości* TVP. Równocześnie zadeklarował gotowość utworzenia w kraju litewskiego rządu emigracyjnego, gdyby sytuacja nie poprawiła się. W 1994 r. oba kraje podpisały *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy*, co niestety nie wyeliminowało silnie już utrwalonego dysonansu wobec wizji minionych dziejów.

Wszystkie opisane powyżej wydarzenia historyczne oraz towarzyszące im nurty historiograficzne wraz z ideami narodowymi i charakterologicznymi odcisnęły swoje piętno na współczesnym rozumieniu przeszłości. Olbrzymi czasowo obszar wspólnych dziejów licznych narodów wywodzących się z I Rzeczypospolitej, m.in. Polaków i Litwinów, nie pozwala definitywnie zamknąć tematu ich tożsamości. Prowadzone obecnie badania nad zagadnieniem relacji litewsko-polskich pokazują, że współcześnie wiele kwestii pozostaje obarczonych piętnem nagromadzonych w XX wieku uprzedzeń. Wpływa to na niezgodność przekazu dydaktycznego w obu państwach, przez co różnice w postrzeganiu przeszłości utrwala się już wśród najmłodszych obywateli. Przykładem trwania w podświadomości litewskiej niechęci do narodu polskiego ujawniającej się w edukacji niech będą poniższe fragmenty podręcznika *Historia Litwy od czasów najdawniejszych do unii lubelskiej* dla klas VI–VII z roku 1995:

„Najważniejsze przyczyny unii polsko-litewskiej [w Krewie]:

- [...]
- Polska pragnęła opanować ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego, szczególnie – bogate Podole i Wołyń, oraz przy pomocy Litwy odzyskać ziemię halicką, którą zagarnęli Węgrzy.

[...] Unia polsko-litewska została zawarta na skutek przyczyn zewnętrznych. Dwa różne państwa (różniące się ustrojem, kulturą) nie mogły istnieć wspólnie, więc i po zawarciu unii w i o d r ę b n y ż y w o t. Bojarzy litewscy pojmowali akt krewski jako sojusz dwóch równych państw, zawarty przede wszystkim w celach wojennych. W żadnym wypadku nie zgadzali się na unicestwienie swej państwowości i znalezienie się pod obcymi rządami. Litwa również po

¹⁹ Więcej na temat ultimatum: P. Łossowski, *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku*, Warszawa 2010.

zawarcia unii samodzielnie walczyła z Krzyżakami oraz zawierała z nimi układy pokojowe²⁰.

„Walka Witolda i bojarów litewskich o niepodległość państwa litewskiego.

Umacnianie się Witolda i wzrost jego wpływów wśród bojarów budził niepokój panów polskich. [...] Podburzona przez panów polskich królowa Jadwiga nieraz próbowała skrepić władzę Witolda. [...] Popierany przez bojarów Witold odmówił składania daniny, podkreślając tym samym, że jest pełnoprawnym władcą, a Wielkie Księstwo Litewskie – samodzielnym państwem²¹.

[o rządach Kazimierza Jagiellończyka na Litwie w latach 1440–1447, przed przyjęciem przez niego korony polskiej]:

„W owym czasie panował w Polsce Władysław, starszy syn Jagiełły. Większość panów litewskich stale szukała możliwości zerwania zawartego przez Jagiełłę sojuszu z Polską. [...] W ciągu siedmioletniego okresu niepodległości Litwę dodatnio oceniano w całej Europie²².

„Unia lubelska z 1569 r.

[...] (Przypomnij sobie, że układ krewski (1385 r.) był niekorzystny dla Litwy – chociaż państwo litewskie się zachowało, lecz połączyło więziami wasalnymi z Królestwem Polskim).

[...] Miał to być sojusz polityczny całkowicie odrębnych państw. [...] Jednakże delegacja polska ten projekt Litwy odrzuciła i znów wysunęła swój stary projekt – przyłączenia Litwy do Polski. [...] Szlachta polska w tym czasie przedsięwzięła zgubne dla Litwy środki. [...] Unia lubelska usankcjonowała prawnie status samodzielnej Litwy w sojuszu. Jednakże jeden z członków tego sojuszu był silniejszy (Polska), a drugi – słabszy (Litwa). Politykę państwową prowadzono zgodnie z interesami Polski²³.

Problem niechęci Litwinów do Polaków wyrasta bezpośrednio z przemian, do których doprowadziły działania litewskiego ruchu narodowego na początku wieku XX. Nowoczesne państwo litewskie określiło swój byt jako ojczyznę narodu etnicznego, zrywając na zawsze z ideą narodów politycznych, które zamieszkiwały dawniej Wielkie Księstwo Litewskie. Do dziś jest to podstawową gwarancją niepodległości tego kraju. W efekcie zubożeniu ulegają nurty nauk humanistycznych. Pisze o tym R. Miknys, odnosząc się do zagadnienia dziejów Litwy mających związek z historią Polski: „nawet do dnia dzisiejszego w historiografii litewskiej nie ma takiego samodzielnego przedmiotu badań, jak «wydarzenia z historii Polski»²⁴. Cytowany badacz wspomina o aktualnych stereotypach polskich na Litwie,

²⁰ J. Brazauskas, *Historia Litwy od czasów najdawniejszych do unii lubelskiej. Podręcznik dla klas VI-VII*, Kaunas „Šviesa” 1995, s. 109, 110, tłum. Ł. Pocewiczienė.

²¹ *Ibidem*, s. 121.

²² *Ibidem*, s. 148, 149.

²³ *Ibidem*, s. 202, 205, 207. Ciekawie na temat edukacji historycznej na Litwie: J. Subocz, *Litewskie spojrzenie na Wielkie Księstwo Litewskie i stosunki z Polakami*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-08.pdf>; A. Nowakowska, *Historia uwikłana w teraźniejszość, czyli czego uczniowie dowiadują się i co sądzą o litewsko-polskiej przeszłości*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-01.pdf>

²⁴ R. Miknys, *Litwini wobec Polski i Polaków: Spojrzenie na podstawie badań nad historią Polski w XX wieku w historiografii litewskiej ostatniego dwudziestolecia*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-05.pdf>, s. 3.

włączających Polaków do grona okupantów, zaś odrodzoną II Rzeczpospolitą ukazując jako największego dziejowego agresora²⁵. W przypadku wątków narodowościowych dominuje przekonanie o planowej polityce asymilacji i polonizacji ludu litewskiego Wileńszczyzny w okresie międzywojennym. Jeśli dodamy do tego przykłady innych mitów, obciążających dawnych Polaków w oczach współczesnych Litwinów (np. mit o rzekomym kolaborowaniu Wileńskiej Armii Krajowej z hitlerowcami²⁶), dostrzeżemy nagłą potrzebę odratowania autentycznej spuścizny dziejowej czasów sprzed 1795 r.

M. Śapoka, porównując książki wydane w roku 2009 – dzieło akademickie pt. *Historia Litwy. Dwugłós polsko-litewski*²⁷ oraz pozycję opisującą wystawę międzynarodową zorganizowaną przy okazji 1000-lecia istnienia Litwy pt. *Millenium Lithuaniae*²⁸, zwrócił uwagę na ważny fakt: „Chociaż mity historiograficzne są tworzone przez profesjonalnych historyków, są one powielane i rozwijane przez szerokie masy”²⁹. Również owe „szerokie masy” stają się nośnikami i przekazicielami tzw. „węzłów pamięci”, których ranga nie powinna ulegać minimalizacji przede wszystkim dlatego, że stanowią one „szczególny splot elementów przeszłości połączony z wyrazistą oceną, która z trudem podlega jakiegokolwiek rewizji”³⁰. Pojawia zatem ważne pytanie badawcze: czy mity historiograficzne, determinujące współczesne węzły wzajemnej pamięci Polaków i Litwinów, mogą być wykorzystane do przełamania barier stereotypowych, aby w miejsce uprzedzeń wprowadzić sposób postrzegania otwarty na ideę bogatej spuścizny kulturowej? Zaś z drugiej strony: czy możemy posłużyć się mitem w celu przeprowadzenia demitologizacji przeszłości? Niezależnie od realnych efektów takich prób, „pamięć historyczna zawsze jest rekonstruowana w ramach odniesień właściwych” danej grupie społecznej, „w świetle potrzeb określonej teraźniejszości przez historiografię, którą ta grupa uznaje i honoruje”³¹. Zatem ewentualne powodzenie wymagałoby zharmonizowania potrzeb i konsolidacji oczekiwań grup (w tym przypadku narodów), wobec których zostałaby wysunięta propozycja wspólnego odrestaurowania pamięci.

Jakkolwiek nigdy nie będzie możliwe całkowite wyeliminowanie uprzedzeń z pamięci społeczeństw, spore nadzieje na częściową restaurację przeszłości Rzeczypospolitej Obojga Narodów rodzi obecność wspólnych bohaterów historycznych, z którymi utożsamiają się członkowie narodów, akceptując i doceniając ich wkład w rozwój swych państw, w walkę o ich niepodległość oraz o zachowanie zagrożonej tożsamości narodowej. W kontekście problemów polsko-litewskich na bohaterach przeszłości powinno zależeć nam przede wszystkim dlatego, że postacie te posiadają cechę wyjątkowo przydatną dla procesu przywracania poczucia

²⁵ *Ibidem*, s. 4.

²⁶ *Ibidem*, s. 11.

²⁷ Patrz: A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupa, *Historia Litwy. Dwugłós polsko-litewski*, Warszawa 2009.

²⁸ Patrz: *Millenium Lithuaniae*, red. E. Kazlauskaitė, Wilno 2009.

²⁹ M. Śapoka, *Wielkie Księstwo Litewskie: próba nowego spojrzenia na punkty styczne polskiej i litewskiej pamięci historycznej*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-02pl.pdf>, s. 3.

³⁰ H. Łaskiewicz, *Pamięć i zapomnienie. Węzły pamięci w stosunkach polsko-litewskich*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-09.pdf>, s. 1.

³¹ M. Menz, *Pamięć historyczna*, [w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa 2014, s. 328–329.

dziejowego braterstwa. Violetta Julkowska zaznacza, że „wybitne postacie historyczne funkcjonują w pamięci swoich czasów i pokoleń, bo silną więzią potrafią spajać społeczność, z której się wywodzą”, i dalej, że międzypokoleniowy „transfer pamięci jest możliwy dzięki istnieniu świadomego odniesienia do przeszłości”³². Zarazem funkcja spajająca mentalność współczesnych może zostać wykorzystana jedynie po przetransmitowaniu postaci bohatera do długotrwałej pamięci kulturowej. Dopiero wówczas zaczyna się okres oddziaływania, w którym bohater staje się specyficznym łącznikiem nie tylko między przeszłością a teraźniejszością, ale także między grupami żyjącymi współcześnie, które – bazując na subiektywnych wizjach przeszłości – popadły w stan chronicznego odseparowania kulturowego od siebie nawzajem.

Jednym z takich właśnie bohaterów-łączników umożliwiających budowanie mostów pomiędzy narodem litewskim i polskim jest Michał Kleofas Ogiński³³. Wywodzący się ze starego litewskiego rodu syn miecznika litewskiego Andrzeja Ignacego Ogińskiego oraz hrabianki Pauli z Szembeków Ogińskiej przyszedł na świat jeszcze w czasach względnej niezależności Rzeczypospolitej, w 1765 r. w miejscowości Guzów, umierał zaś na obczyźnie już w okresie międzypowstańcym – we Florencji w roku 1833. Przed upadkiem państwa, od 1793 r., pełnił funkcję podskarbiego wielkiego litewskiego. W czasie swego życia miał okazję uczestniczyć w najbardziej przełomowych wydarzeniach łączących i rozgraniczających dwie ważne epoki dziejów Litwy i Polski. Uczestnictwo to miało zawsze charakter w pełni świadomego i odpowiedzialnego zaangażowania w sprawy kraju. Za początek wielkiej kariery politycznej kolejnego potomka sławnych Ogińskich uznć należy rok 1788 i jego udział w obradach Sejmu Wielkiego, podczas których zostały mu nadane ordery kawalerskie: Świętego Stanisława oraz Orderu Orła Białego. Po wycofaniu Ustawy Rządowej i wydarzeniach wojny polsko-rosyjskiej wziął udział w insurekcji kościuszkowskiej, zostając członkiem Rady Najwyższej Rządu Litewskiego i dowódcą oddziałów powstańczych na Wileńszczyźnie. Rok 1794 jest jedną z dat, które przypisuje się do skomponowania przez Ogińskiego słynnego poloneza *Pożegnanie Ojczyzny*. Po III rozbiórce udał się z misją dyplomatyczną do Turcji, a następnie do Francji, by powrócić z emigracji w 1802 r. do Zalesia, które otrzymał od swego stryja, byłego stolnika Wielkiego Księstwa Litewskiego, Franciszka Ksawerego Ogińskiego. Wiek XIX postawił przed zdolnym muzykiem i doświadczonym politykiem nowe wyzwania. Jednym z nich było podjęcie decyzji o przyjęciu carskiej propozycji i zostaniu senatorem rosyjskim, co Ogiński uczynił w 1810 r. z zamiarem odbudowy Wielkiego Księstwa Litewskiego, a z czasem całej dawnej Rzeczypospolitej. Od tego momentu rozpoczyna się okres silnych zmagania dyplomatycznych o przychyłność wielkiego monarchy dla sprawy

³² V. Julkowska, *O roli historii i pamięci w kreowaniu bohaterów przeszłości. Wprowadzenie*, [w:] Jan Kiliński, *Historia i pamięć*, red. V. Julkowska, Poznań-Trzemeszno 2015, s. 9.

³³ Wszystkie poniższe wątki biograficzne poszerzyć można m.in. w oparciu o: I. Belz, *Michał Kleofas Ogiński*, Kraków 1967; S. Demby, *Książę Michał Kleofas Ogiński 1765–1833*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 1, wyd. M. Chełmońska, Warszawa 1901, [w:] https://pl.wikisource.org/wiki/Album_biograficzne_zasluzonych_Polakow_i_Polek_wieku_XIX/Tom_pierwszy/calosc; A. Załuski, *Michał Kleofas Ogiński. Życie, działalność i twórczość*, Londyn 2003.

litewsko-polskiej. Po roku 1815 senator wycofał się stopniowo z gry politycznej, a od 1822 r. przeniósł się do Florencji, gdzie pozostał aż do śmierci. Tam też go pochowano.

W ostatnich latach Ogiński stał się przyczynkiem do wspólnego rozpamiętywania historii minionej przez rdzennych Litwinów, społeczność polonijną w ich kraju oraz przez Białorusinów. Szereg wydarzeń kulturowych stanowił wyraz zasłużonej wdzięczności narodów oraz wskazał na Ogińskiego jako ważną osobę w procesie rehabilitacji narodu szlacheckiego w oczach potomnych, mogącą być łącznikiem zespalaającym ich rozbieżne wizje przeszłości. Było to związane z obchodzoną w 2015 r. 250. rocznicą urodzin tego wybitnego kompozytora, polityka i patrioty. Już w czerwcu 2014 r. sejm litewski ogłosił 2015 rokiem Michała Kleofasa Ogińskiego. Odbywający się w sierpniu i we wrześniu 2015 r. w Plunge (Płungianach) na Żmudzi X Międzynarodowy Festiwal jego imienia zapoczątkowała wystawa prac rzeźbiarskich dłuta Stefana Wierzbickiego, prezentowana w świeżo odrestaurowanym pałacu Ogińskich. Również na Żmudzi, w Retowie, stanął pomnik ku czci Ogińskiego, nawiązujący do herbu rodowego. Wilno poszczyciło się restauracją kaplicy Ogińskich, stojącej na zabytkowym cmentarzu św. Piotra i Pawła oraz koncertem utworów skomponowanych przez Michała Kleofasa, który odbył się w stołecznym Ratuszu. W tym samym czasie w siedzibie Ministerstwa Spraw Zagranicznych na Białorusi otwarto wystawę archiwaliów Ogińskiego zatytułowaną „Polonezy na powrót”. Przed jej rozpoczęciem odsłuchano utwór *Pożegnanie ojczyzny*. Wśród innych wydarzeń na Białorusi dotyczących omawianej rocznicy warto wymienić: uroczystość w dawnym majątku Ogińskiego w Zalesiu, na której pojawili się jego potomkowie, dwudniową konferencję międzynarodową „Dziedzictwo Ogińskiego w kulturze trzech narodów” (Zalesie), wystawę „Polonez” w galerii Białoruskiego Związku Artystów Plastyków w Mińsku oraz prezentację nieznaną dotąd korespondencji Ogińskiego. W grudniu 2015 r. zainaugurowano w Centrum Sztuk Współczesnych w Witebsku wystawę fotografii, rzeźb oraz emisję utworów i filmów dokumentalnych współczesnych kompozytorów białoruskich, zaznaczając poczucie kulturowej więzi młodych artystów z ich twórczym autorytetem³⁴.

Wyjątkowo cenną spuścizną po Michale Kleofasie Ogińskim są jego *Pamiętniki o Polsce i Polakach od r. 1788 aż do końca r. 1815*, obejmujące łącznie cztery tomy i utrzymane w tendencji autobiograficznej. Autor opisuje w nich czasy ważnych dla jego ojczyzny zająć na arenie międzynarodowej, a także burzliwych przemian w mentalności narodowej mieszkańców upadającej Rzeczypospolitej. Dzieło objęło kolejne etapy jego działalności politycznej, nakierowanej najpierw na odratowanie zagrożonego państwa, a następnie na jego przywrócenie w granicach możliwie jak najbardziej zbliżonych do tych sprzed 1772 r. Ogiński opowiada o wszystkim, co go spotkało, przywołując własne wspomnienia i przytaczając kopie licznych dokumentów, listów, wypowiedzi osób trzecich. Analizę materiału podzielić można

³⁴ Więcej informacji na temat wydarzeń z IX-XII 2015 r. m.in. na stronach: <http://dzieje.pl/tag/michal-kleofas-oginski?page=0> oraz <http://kurierwilenski.lt/category/historia/page/2/> [dostęp: 20 IX 2018].

na siedem następujących okresów, do których piszący powraca w formie podróży retrospektywnej:

1. słabnięcia Rzeczypospolitej oraz reakcji szlachty (okres okołokonstytucyjny);
2. bezpośrednich walk o niepodległość, w których bierze udział Michał Kleofas Ogiński;
3. podróży dyplomatycznych (tułaczki politycznej) w poszukiwaniu pomocy dla Rzeczypospolitej (Turcja, Francja, Wenecja);
4. bezpośredniego zbliżenia się do wielkich postaci epoki (Napoleona Bonaparte, Aleksandra I);
5. definitywnego opowiedzenia się po stronie Rosji;
6. tzw. drugiej wojny polskiej – inwazji Wielkiej Armii na terytoria litewskie i na Rosję;
7. po porażce wojsk napoleońskich aż do ustaleń kongresu wiedeńskiego.

Konieczne jest zwrócenie uwagi na cel napisania *Pamiętników* przez Ogińskiego. Jak sam wskazuje we wstępie, w którym zwraca się *Do czytelnika*, działał z myślą o swych dzieciach i przyjaciółach: „Pragnąłem obznajmić ich z nadzwyczajnymi wypadkami, których byłem świadkiem; chciałem im zachować wspomnienie nieszczęść, których ojczyzna ich padła ofiarą [...]”³⁵. Jednak wkrótce grupa odbiorców miała się poszerzyć: [...] Spostrzegłszy jednakże, nowoczesnych biografii twierdzenia bezsensowne co do mojej osoby, przekrzywiające równocześnie ważne wypadki z historii mego kraju, postanowiłem sobie oddać te pamiętniki do druku, tem chętniej, że od dawna przyjaciele moi wymagali ode mnie tego poświęcenia”³⁶. Ze względu na nadanie *Pamiętnikom* formy dziedzictwa dla przyszłych pokoleń, nabrały one specyficznych cech moralizatorsko-refleksyjnych, czego autor był w pełni świadom i czego nie próbował ukryć. Na kartach dzieła dokonywał także niejednokrotnie rozliczenia z własną niedoskonałością: „[...] jedynym uczuciem, które mną zawsze powodowało, a które wywierało na mnie wpływ stanowczy, było uczucie miłości ojczyzny. – Zasłoniło mi ono niekiedy prawdę i spowodowało z mej strony kroki nierozsądne przez zbytek łatwowierności i pospiechu w oddawaniu się pierwszym poruszeniom serca; namiętności nie rozumują jednakże a miłość ojczyzny jest bez wątpienia bardzo wytłumaczenia godną, nawet w swych niekonsekwencyach”³⁷.

Ze względu na jedność tożsamości autora, narratora i głównego bohatera zapisu pamiętnikarskiego, potwierdzoną przez autodiegetyczną formę narracji, a także z uwagi na treść odnoszącą się m.in. bezpośrednio do wydarzeń z życia Ogińskiego, badany materiał źródłowy zasługuje na nadanie mu rangi autobiograficznej³⁸. Oznacza to, że jego wartość historyczna powinna zwracać szczególną uwagę badacza próbującego zmierzyć się z problemem trudnej tożsamości narodowej

³⁵ M.K. Ogiński, *Pamiętniki o Polsce i Polakach od r. 1788 aż do końca r. 1815 przełożone z języka francuskiego nakładem księgarni Jana Konstantego Żupańskiego*, t. I, Poznań 1870, s. III, IV.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, s. VI.

³⁸ P. Lejeune, *Pakt autobiograficzny*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1975, nr 5, vol. 23, s. 31–49.

magnatów w okresie upadku I Rzeczypospolitej. Pisarstwo intymne autorstwa przedstawicieli tej grupy społecznej staje się nośnikiem idei, które – ze względu na potrzebę zachowania dziedzictwa kulturowego na Litwie i w Polsce – wymagają ciągłego zgłębiania i odkrywania na nowo, w różnych kontekstach i wobec licznych dyskursów poznawczych. Autobiografia udostępnia wgląd w obszary pamięci epizodycznej autora, umożliwiając powtórne doświadczenie wraz z nim indywidualnej historii jego życia³⁹. Z tego względu warto uznać formę pamiętnikarską za specyficzny rodzaj pamięci autobiograficznej, ubogaconej o zasoby z pamięci cudzej⁴⁰. W przypadku Ogińskiego wymagana jest taka labilność kwalifikacji pojęciowej. Uzewnętrznia on bardzo silne przeżycia osobiste związane z utratą ojczyzny i zagrożeniem dla bytu narodowego, ale jako postać o sporym znaczeniu politycznym, obracająca się w kręgach najważniejszych osób ówczesnego świata, dysponuje kopiami licznych dokumentów oraz niejednokrotnie szczegółową wiedzą na temat tego, co dzieje się poza jego najbliższym otoczeniem. Poza tym olbrzymią zaletą historyczną *Pamiętników* jest fakt spisania ich *ex post* (pisane od 1822 r., pierwsze wydanie w Paryżu w latach 1826–1827), co umożliwiło ujęcie treści w sposób perspektywiczny. Maternicki zwraca co prawda uwagę na to, że „teksty powstałe w toku opisywanych wydarzeń lub tuż po ich zakończeniu mają z reguły walor źródła pierwotnego, nieskażonego późniejszymi naleciałościami, a także błędami wynikającymi z upływu czasu, osłabienia pamięci [...], uznawane są za bardziej wiarygodne niż te, które powstały wiele lat później”⁴¹. Dodaje jednak, iż pisanie z perspektywy czasu chroni przekaz przed nagromadzeniem w nim informacji nieistotnych i przypadkowych, przed fragmentarycznością i niekompletnością⁴².

Praca nad analizą *Pamiętników* Michała Ogińskiego, jak i innych zapisków szlacheckich z przełomu wieków XVIII i XIX, powinna być odpowiedzią na współczesne zapotrzebowanie coraz liczniejszej grupy odbiorców⁴³. Oznacza to, że badając sposób wyrażania przez autorów ich poglądów, uczuć, refleksji, poczucia tożsamości, wymagane jest przedstawienie wyników jako uzupełnienia dotychczasowych zasobów archiwalnych, biograficznych i muzykologicznych. Dzięki temu omawiana postać może stać się bardziej przystępna i zrozumiała, a przez to bliższa współczesnemu odbiorcy wraz z całym przekazywanym przez nią doświadczeniem. Aby „doświadczyć Ogińskiego”, aby spojrzeć jego oczyma na rzeczywistość rozpadającej się I Rzeczypospolitej, a następnie odczuć ból i żal jego wytrwałej walki o przywrócenie tego, co utracone, potrzebne jest przejście z poziomu faktów

³⁹ Za: M. Marszałek, *Biografia*, [w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa 2014, s. 61–67.

⁴⁰ Polemika z definicją rozgraniczającą pojęcia autobiografii od pamiętnika, m.in. w: P. Rodak, *Pamiętnik*, [w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa 2014, s. 356–357.

⁴¹ J. Maternicki, *Materiały autobiograficzne i ich rola w badaniach historiograficznych*, [w:] *Biografia historyczna*, red. J. Kolbuszewska, R. Stobiecki, Łódź 2017, s. 71.

⁴² *Ibidem*. Więcej o pamiętnikarskiej dokumentacji historycznej m.in. w: J. Łukasik, *Pamiętniki. W kręgu zainteresowań polskich badaczy. Historia-tradycja-kontynuacja*, „Debaty Edukacyjna” 2012, nr 5, s. 55–63; J. Maternicki, *Pamiętnik jako dokument kultury historycznej*, „Przegląd Humanistyczny” 1985, nr 11/12, s. 231–262; J.J. Sztachelska, *Pamiętnikarstwo. Z dziejów terminu i gatunku w XIX w.*, „Studia Podlaskie” 2013, t. XXI, s. 149–179.

⁴³ O zagadnieniu poszerzającej się grupy odbiorców materiału historycznego w kulturze masowej zob.: V. Julkowska, *Dawne i współczesne cechy konstytutywne biografii jako gatunku historiograficznego*, [w:] *Biografia historyczna*, red. J. Kolbuszewska, R. Stobiecki, Łódź 2017, s. 24–26.

potwierdzonych, obiektywnych i niepodważalnych, na poziom wątków autobiograficznych, będących autoportretem zbudowanym w służbie idei.

Pod względem przystępności postaci Ogińskiego dla odbiorcy masowego staje się on bliski melomanom i w tej dziedzinie zostaje zaklasyfikowany do grona wysokiej klasy kompozytorów muzyki klasycznej fortepianowej. Kolejne badania warto więc ukierunkować na zbudowanie takiej samej przestrzeni poznania i zrozumienia w kontekstach poczucia odrębności i jedności narodowej, świadectwa patriotycznego oraz motywów wpływających na postawę całkowitego oddania się sprawom ojczyzny. Uwzględniać należy także czynniki zewnętrzne doświadczane przez autora-narratora, wynikające z oddziaływania otoczenia i aktualnej sytuacji politycznej. Dodatkowym materiałem pomocniczym może okazać się w tym przypadku korespondencja Michała Ogińskiego, m.in. jego listy do Sołtyka, Dąbrowskiego, Potockiego, Rymkiewicza, Śniadeckiego, Zawadzkiego czy też do Napoleona Bonaparte.

Dzięki *Pamiętnikom* Michała Kleofasa Ogińskiego osiągalne staje się pełniejsze poznanie jego postawy wobec zagrożenia tożsamości szlacheckiego narodu politycznego, a także sposobu postrzegania przez autora kwestii dziedzictwa narodowego i konieczności jego przekazania. Wykorzystanie spuścizny tej postaci historycznej w celu odbudowania wspólnoty pamięci i poczucia wspólnego dziedzictwa między Polakami i Litwinami wydaje się kierunkiem o dużych walorach, wzbogacających relacje poza nurtami współczesnej polityki. W dalszej perspektywie należałoby dążyć do stworzenia podstaw reinterpretacyjnych wobec wzajemnych odniesień do wspólnej przeszłości litewsko-polskiej. Ubogaci to aktualne tendencje badań, kładąc szczególny nacisk na ponadpokoleniowe znaczenie spuścizny autobiograficznej. Będzie propozycją przejścia od badanej postaci historycznej do idei zbiorowego dziedzictwa, a także podjęcia głębokiej polemiki ze współczesnymi koncepcjami tożsamości narodowych. Przede wszystkim jednak pozwoli lepiej poznać postać Michała Kleofasa Ogińskiego z perspektywy jego własnej wizji swojej osoby i czasów, w jakich żył, oraz ukazać jego wkład w proces transmisji kulturowej.

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

My nie BRACIA, my SĄSIEDZI. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich. Wybór tekstów i dokumentów, oprac. Aleksander Srebrakowski, Wrocław 2013.

PAMIĘTNIKI

Ogiński Michał Kleofas, *Pamiętniki o Polsce i Polakach od r. 1788 aż do końca r. 1815. przełożone z języka francuskiego nakładem księgarni Jana Konstantego Żupańskiego*, t. I, Poznań 1870.

OPRACOWANIA MONOGRAFICZNE

Belza Igor, *Michał Kleofas Ogiński*, Kraków 1967.

Naruszewicz Adam, *Historia narodu polskiego*, Lipsk 1836, t. VI.

Niemcewicz Julian Ursyn, *Śpiewy historyczne z muzyką, rycinami i krótkim dodatkiem zbioru historyi polskiej*, Tłocznia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów 1849.

Rachuba Andrzej, Kiaupienė Juratė, Kiaupa Zigmantas, *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, Warszawa 2009.

- Sawicki Stefan, *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce*, Warszawa 1969.
- Wierzbicki Andrzej, *Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej w historiografii polskiej XIX i XX wieku*, Muzeum Historii Polski, Collegium Civitas, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2010.
- Załuski Andrzej, *Michał Kleofas Ogiński. Życie, działalność i twórczość*, Londyn 2003.

ARTYKUŁY NAUKOWE

- Bardach Juliusz, *Konstytucja 3 maja i Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów*, [w:] Idem, *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów*, Warszawa 1998.
- Julkowska Violetta, *Dawne i współczesne cechy konstytutywne biografii jako gatunku historiograficznego*, [w:] *Biografia historyczna*, red. Jolanta Kolbuszewska, Rafał Stobiecki, Łódź 2017.
- Lejeune Philippe, *Pakt autobiograficzny*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1975, nr 5, vol. 23.
- Lelewel Joachim, *Uwagi nad dziejami Polski i ludu jej*, [w:] Idem, *Polska, dzieje i rzeczy jej*, Poznań 1855.
- Łaskiewicz Hubert, *Pamięć i zapomnienie. Węzły pamięci w stosunkach polsko-litewskich*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-09.pdf>
- Mackiewicz Marta, *Obraz litewskiego odrodzenia narodowego w publicystyce „Ausry” w latach 1883–1886*, Uniwersytet Wrocławski, [w:] http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/46519/30_Marta_Mackiewicz.pdf
- Nowakowska Agnieszka, *Historia uwikłana w teraźniejszość, czyli czego uczniowie dowiadują się i co sądzą o litewsko-polskiej przeszłości*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-01.pdf>
- Łuczewski Michał, Maślanka Tomasz, *Naród*, [w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. Magdalena Saryusz-Wolska, Robert Traba, Warszawa 2014.
- Malec Jerzy, *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. rocznicę uchwalenia*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2011, t. X.
- Maternicki Jerzy, *Pamiętnik jako dokument kultury historycznej*, „Przegląd Humanistyczny” 1985, nr 11/12.
- Miknys Rimantas, *Litwini wobec Polski i Polaków: Spojrzenie na podstawie badań nad historią Polski w XX wieku w historiografii litewskiej ostatniego dwudziestolecia*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-05.pdf>
- Subocz Jarosław, *Litewskie spojrzenie na Wielkie Księstwo Litewskie i stosunki z Polakami*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-08.pdf>
- Šapoka Mindaugas, *Wielkie Księstwo Litewskie: próba nowego spojrzenia na punkty styczne polskiej i litewskiej pamięci historycznej*, [w:] <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-02pl.pdf>
- Zawadzka Danuta, *Paralela recepcji. Lelewel i Mickiewicz w odbiorze literaturoznawców i historyków*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne” 2014, nr 2, vol. XV.

ALBUMY

- Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 1, wyd. Marya Chełmońska, Warszawa 1901.

ŹRÓDŁA ZDYGITALIZOWANE

- <http://dzieje.pl/tag/michal-kleofas-oginski?page=0>
- <http://kurierwilenski.lt/category/historia/page/2/>
- https://pl.wikisource.org/wiki/Album_biograficzne_zasluzonych_Polakow_i_Polek_wieku_XIX/Tom_pierwszy/całość

Introduction to the research on the national identity of the nobility. The importance of autobiographical notes of Michał Kleofas Ogiński for the identity transmission between generations

At the end of the XIXth century the exemplar of modern nationalism in the Lithuanian areas was strengthened among peasantry. The national-clerical groups were responsible for collective attitude of hostility towards multicultural state (Lithuania for Lithuanians). The vision of community past before the partitions became full of negative imaginations of immemorial fights, injustice and hatred. Whereas in diaries of some of magnates from the end of the XVIIIth century we can find signs of polish and lithuanian gentry's unity. It was a relic of ending Polish-Lithuanian Commonwealth, but also a first incentive for creation of a nation without a state. The awareness of the lost state forced magnates to a specific metamorphosis – some of them, like Michał Kleofas Ogiński, didn't want to reject their national identity. However, a political nation wasn't needed any more – the democracy of the nobility passed away. Current researches of the national identity in XVIII/XIXth century refer generally the process of peasants awareness after the resolution of Constitution of 3th May. Nowadays we are sure that the *nation of the gentry* is a fully defined concept, and so the subject can be completed. Because of this, interest in changes of noblemen's mentality in Polish Kingdom and The Grand Duchy of Lithuania, is relatively small. The Michał Kleofas Ogiński's *Diaries about Poland and Poles* can initiate more detailed research on mutual relations and on approach to national issues. The above article is an introduction to the subject of metamorphosis between identity of a political nation, and a nation without a state. The purpose of the article is to signal, how important such research can be, also for relations between contemporary nations, which are heirs of Polish-Lithuanian Commonwealth's cultural heritage. To clear out negative stereotypes from cultural memory can happen only after insightful analysis and answering the questions: How in XVIII/XIXth century the influential magnate politicians understood the word *nation*? Whom did they consider their nationals? Who did they identify with? Which trends were dominating between polish and lithuanian nobility: separatist or sympathetic? Research should start from Michał Kleofas Ogiński, and then broaden the group of examined, for create the vision of the past closer to the truth.

Keywords: nation of the gentry, Polish-Lithuanian Commonwealth, Polish people, Lithuanians, national identity, cultural heritage, Ogiński Michał Kleofas

Einführung in die Erforschung der Identität der adligen Nation. Die Rolle autobiografischer Notizen von Michał Kleofas Ogiński bei der Identitätsübertragung von Generation zu Generation

Bereits Ende des 19. Jahrhunderts wurde das Modell des modernen Nationalismus in den litauischen Gebieten zwischen den niedrigen Gesellschaftsschichten etabliert. Verantwortlich dafür war ein aktives nationales und klerikales Umfeld, in dem die Parolen der Feindseligkeit gegenüber einem multikulturellen Staat (Litauen für Litauer) ausgerufen wurden. Die Vision der gemeinsamen Vergangenheit vor der Teilung verschiedener Nationen hat die negativen Wahrnehmungen des ewigen Kampfes, der Ungerechtigkeit und des Hasses dominiert. Während Sie nach Memoiren von Vertretern des oberen Adels aus dem späten 18. Jahrhundert greifen, können Sie

Spuren der polnisch-litauischen Einheit finden. Es war ein Überbleibsel der polnisch-litauischen Republik-der-beiden-Nationen und gleichzeitig der erste Impuls für die Gemeinschaft der Nation ohne den Staat.

Das Bewusstsein über den Verlust der Heimat zwang die Nachkommen der Ritter zu einer spezifischen Metamorphose – einige von ihnen, zum Beispiel Michał Kleofas Ogiński, weigerten sich, ihre nationale Identität abzulehnen. Die politische Nation wurde jedoch niemanden mehr benötigt – die edle Demokratie starb. Zeitgenössische Forschungen zur nationalen Identität im 18./19. Jahrhundert betreffen gewöhnlich das Bewusstsein der Bauern nach der Erlassung von der Verfassung vom 3. Mai.

Wir sind heute davon überzeugt, dass „der edle Nation“ bereits ein definiertes Konzept und ein Thema in der Interpretation etabliert. Aus diesem Grund ist das Interesse an der Transformation der Mentalität der Magnaten aus dem Königreich Polen und dem Großherzogtum Litauen relativ gering. „Memoiren über Staat Polen und Polen“ von Michał Kleofas Ogiński kann sich eingehender mit den gegenseitigen Beziehungen und Ansätzen zu nationalen Fragen befassen.

Der vorgestellte Artikel ist eine Einführung in das Thema der Veränderung der Identität einer politischen Nation in die Identität einer Nation ohne Staat. Ziel des Artikels ist es, die Bedeutung dieser Forschung für die gegenwärtigen Beziehungen der Nationen als Erben des kulturellen Erbes der polnisch-litauischen Republik-der-beiden-Nationen zu signalisieren. Die Reinigung des kulturellen Gedächtnisses von negativen Klischees wird nach gründlicher Analyse und Beantwortung folgender Fragen möglich: Wie verstanden die einflussreichen Politiker (wie Michał Kleofas Ogiński) den Begriff der Nation um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert? Wen haben sie als Mitbrüder betrachtet? Mit wem haben sie sich identifiziert? Dominierten Separatisten – oder Solidaritätstendenzen zwischen den polnischen und litauischen Adligen? Die Forschung sollte mit der Darstellung der Figur von Michał Kleofas Ogiński beginnen, den Kreis der Befragten erweitern und ein näheres Bild der Vergangenheit aufbauen.

Schlüsselwörter: der edle Nation, der polnisch-litauischen Republik-der-beiden-Nationen, Polen. Litauer, national-Identität, die kulturelle Erbschaft, Michał Kleofas Ogiński